

Občanská práva-centrální problém

VILÉM PREČAN

Ptáte se, jaká je obecná situace v Československu, anebo – jak nyní dodáváte, proč tato země po osmi letech «konsolidace» marně čeká na liberalizaci. Otázku můžeme dále upřesnit: Proč za posledních osm let skončil každý pokus ze strany opozice o dialog s vládnoucími kruhy eskalací policejního teroru a štvavou propagandistickou kampaní. Proč je vládnoucí režim v Československu tak mimořádně alergický právě tehdy, když se mu vytýká, že není s to zabezpečit základní lidská a občanská práva? Proč také na petiční hnutí Charta 77 reagoval podle stejného receptu: kombinací masového nasazení policejních prostředků a pogromistickou kampaní masmedií, jež připomíná Josefa Goebbelse, Julia Streichera a ovzduší velkých politických procesů z padesátých let?

Československá společnost se pokoušela v roce 1968 nastoupit cestu hlubokých, strukturálních společenských reforem. Tato cesta byla násilně přerušena. Pokus o politickou, hospodářskou a duchovní obrodu společnosti z následků dvacetiletého panství totalitního režimu a zvenčení vnučovaného systému, který neodpovídal ani potřebám, ani tradicím země, ztroskotat.

Avšak hluboká společenská krize, z níž vzešlo Pražské jaro, nebyla překonána žádným pozitivním řešením – společnost zůstala nadále chorá. Země byla okupována, započaté a připravované reformy odvolány a zatraceny jako nejhorší zlo, vrstva nositelů aktivního společenského pohybu, tvůrců i obhájců reformního programu jakož i intelektuálů ze všech oborů kultury existenčně odsunuta na okraj společnosti, uvržena do apartheidu, svobodně veřejně mínění a svoboda slova a projevu zlikvidována, masmedia, kultura, školství zglajchšaltovány, z hrobu vzkříšeny všechny prostředky masové indoktrinace, zaktivovány prostředky policejního teroru vůči těm, kteří odmítli rezignovat, anebo se dát zastrašit a umlčet.

Ti, kteří převzali moc a podle přání «Velkého bratra» se pokusili nastolit v zemi «pořádek», tj. hřbitovní klid, vrhli společnost o 10-20 let zpět, přesně do situace, z níž vznikla politická krize 60. let a pak výbuch Pražského jara. Výsledkem je společnost ochromená v základních funkcích a ohrožena politicky, hospodářsky, duchovně. Je to společnost, která nemá možnost nastavit si zrcadlo, poznat své neduhy a své potřeby, hledat cesty vpřed, vytvářet politické nástroje na překonání svých rozporů. Zákonodárce, vládce, zaměstnavatel, odborová organizace, majitel všech masmedií i jejich vrchní cenzor, státní nadvládni, policista, – soudce i vězeňský dozorce – je jediná hierarchicky uspořádaná politická síla, úzká vrstva, která bez jakékoli dělby moci monopolně ovládá celou společnost a každého jednotlivce. Tato politická síla, tato třída zahrnala celou společnost do slepé uličky, kde není možno vyřešit jedinou životní otázku země, a má už jen jediný zájem: udržet se u moci co nejdéle, udržet status quo za každou cenu.

Žet se u moci co nejdéle, udržet status quo za každou cenu.

Za této situace se otázka lidských a občanských práv stala centrálním problémem celého politického systému. Jeho existence je založena na tom, že tato práva jsou potlačena. A naopak – cítí se a koneckonců je smrtelně ohrožen, jakmile by připustil, aby občané v Československu měli např. právo svobodně vyjádřit své mínění, svobodně se shromažďovat a organizovat, jakmile by ztratil možnost vynucovat si poslušnost hrozbou ztráty existence, zákazem studia pro mladé lidi a desítkami dalších způsobů.

Co by zbylo z režimu, kdyby např. existovala nezávislá justice, kdyby čs. trestní kodex byl upraven ve shodě s Mezinárodním paktem o lidských a občanských právech, kdyby pominula všemocnost stranického aparátu, který za kulisami diriguje každý státní orgán, každou státní a společenskou instituci a organizaci na všech úsecích života společnosti.

Jedině tak si lze vysvětlit, proč se každý sebelepší pokus o svobodný, monopolu stranické «pravdy» se vymykající názor, lidskou myšlenku nebo občanskou aktivitu – ať už jde o sbírku veršů, román, pop-song, cyklostylovaný leták informující občany o tom, jaká jsou jejich práva při volbách, dopis skupiny osob žádající propuštění politických vězňů nebo petice podepsaná několika sty osobami jako Charta 77 – dotýká doslova centrálního nervstva totalitního systému jako celku.

Proto se každý projev svobodné občanské nebo duchovní aktivity stává opozičním projevem, třebaže to jeho nositelé nemají v úmyslu – jako v případě Charty 77, a na druhou straně je režimem označen za subverzi, za kriminální zločin.

Proto se na požadavek respektovat lidská a občanská práva a na protest proti jejich porušování odpovídá jen dalším porušováním těchto práv.

Ledovec občanského nesouhlasu a opozice

Mám pocit, že jsem odpověděl i na druhou Vaší otázku, s níž jsme vlastně debatu začínali, zda totiž kolem Československa není tak trochu «mnoho povyku pro nic», mnoho nářků nad tím, že malé skupině lidí – intelektuálů, spisovatelů, historiků, novinářů etc. – někdo šlápl na kuří oko; zda skutečně, řečeno slovy pražské propagandy z ledna 1977, nejde jen o skupinu «ztroskotanců a samozvanců», která hájí jakési «egoistické» zájmy úzké elity.

Kdyby šlo jen o to, nemělo by smysl se rozčilovat. V každé společnosti jsou křivdy a nespravedlnosti. V Československu jde však o to, že trpí celá společnost a že je ohrožena i její budoucnost. Československá společnost jako celek odmítla v roce

1968, v momentu, kdy se po prvé po dvaceti letech vytvořilo jen trochu svobodné veřejné mínění, totalitní režim, a vyjádřila svou vůli, jakkoli politicky a programově diferencovanou, po reformovaném, demokratizujícím nebo demokratickém, pluralitním systému. Na zastavení tohoto společenského pohybu použila vládnoucí třída obrovské mocenské prostředky; podařilo se jí vynutit nebo koupit poslušnost jedněch, přimět k resignaci druhé, zbavit naděje třetí.

Ve svém konečném efektu se však tyto metody zmanipulování společnosti obrátily proti vládcům: uvědomují si, že jim chybí konsensus obyvatelstva. Proto se bojí uvolnit totální manipulaci. Ovládá je strach, co by udělala ona dnes mlčenlivá, zdánlivě apolitická a údajně jen o konsum pečující většina obyvatelstva, kdyby jí byla dána základní lidská a občanská práva.

Tato většina obyvatelstva, to je ta největší, pod hladinou skrytá část ledovce, k němuž lze přirovnat občanský nesouhlas a opozici v Československu. Stiskli zuby, vzali na sebe mimikry oficiálně hlásané lži a pokrytectví – aby mohli slušně žít a protože nevidí žádné jiné východisko. Bojí se, aby neztratili i to málo, co mají, a proto jdou – k volbám, do májových průvodů, vyvěšují sovětské prapory, dokonce někteří i podepíší vynucené prohlášení proti Chartě 77, aniž vědí, o čem jde. Ale potají reptají, opatřují si ze zahraničních rozhlasových stanic informace o tom, co se děje ve světě i v jejich vlastní zemi, a v podvědomí hromadí vztek a nenávist za to, že jsou ponižováni a že se dávají ponižovat a korumpovat. Tak se také hromadí výbušnina pro příští akutní výbuchy krize.

Z onoho ledovce skutečného mínění a smýšlení v Československu vidíme jen ostrůvky nad hladinou. Jsou to lidé, kteří jsou ochotni vzít na sebe riziko praktického činu, riziko tu hlasitého anebo jen polohlasného «ne». To nejsou ani političtí fanatikové, ani výluční intelektuálové, ani «samozvanci». Vede je vědomí lidské a společenské odpovědnosti. Vycházejí z přesvědčení, že jednájí ve shodě s onou mlčenlivou většinou, že tlumočí také pocity onoho dnes mlčenlivého davu, který se může stát zítra hlasitým veřejným míněním, jako tomu bylo už jednou, v roce 1968.

Ty miliony lidí, kteří vyjadřovali v roce 1968 svou touhu žít svobodně, kteří v srpnu 1968 protestovali proti sovětské okupaci, kteří šli v lednu 1969 ve statisících ulicemi měst k uctění památky Jana Palacha, ty davy, které dětinskou radostí z hokejového vítězství daly výraz svým politickým pocitům, přece nezmizely ze světa, nevypařily se. Byly pouze načas pacifikovány.

Ti, kteří se odmítají dát pacifikovat, kteří odmítli rezignovat na naději a budoucnost, kteří jsou schopni formulovat alternativní politický, hospodářský a duchovní program pro budoucnost, mají být ovšem likvidováni – nekravě, bez poprav, ale přesto důkladně a natrvalo zneškodněni.

Proti nim je soustředěná celá propagační i policejní mašinerie režimu. Teror proti nim míří však proti celému ledovci nesouhlasu: existenční a policejní teror proti aktivní části opozice je současně prostředkem nátlaku, hrozbou a výhrůzkou mase obyvatelstva. Násilí proti nim má neustále obnovovat řetězovou reakci strachu u všech ostatních.

Souboj s časem

Dnešní vládcové Československa jsou přesvědčeni, že když se jim podaří existenčně a jinými prostředky persekuce umlčet a zneškodnit dříve politicky aktivní vrstvu obyvatelstva a dvě generace intelektuálů, kteří v 60. letech artikulovali a probojovali program demokratické přestavby československé společnosti, jestliže se jim současně podaří indoktrinovat, zkorumpovat a zmanipulovat dorůstající mládež, odříznout ji od informací, že vyhrají na dvacet a možná i více let. Myslí si, že tím odříznou celou zemi od ostatního světa, od evropské kultury a jejího duchovního bohatství a dědictví a že vytvoří tak hluboký příkop, že už nikdy nebude možné ho překlenout.

Tento zápas s časem a o čas se ovšem týká i persekované svobodné čs. kultury. Už více jak sedm let totalitní režim rdousí a znemožňuje duchovní tvorbu celé vrstvy lidí – spisovatelů, společenských vědců a umělců nejruznějších oborů, všech, kterým svědomí nedovolilo a nedovoluje podříditi se úřední «pravdě». Nikdo už nikdy nespočítá, kolik děl bylo zakázáno, kolik se nedostalo mezi lidi a kolik nevzniklo, o co byla ochuzena národní kultura a celá společnost československou Białou duha.

Svoboda slova a informace

Lidé v demokratickém světě často nemohou pochopit, proč jsou totalitní režimy přímo posedlé, když jde o potlačení jakéhokoli projevu svobody slova, svobody mínění a vyznání nebo kulturního, tvůrčího projevu.

Tyto režimy opravdu nelze pochopit a vysvětlit pomocí kategorií hladu, totálního hospodářského rozvratu, poprav bez soudů a podobně, ale především a hlavně z absence základních lidských a občanských práv.

Existence jediného politického subjektu, monopolu moci je podmíněna existencí a zachováním monopolu «pravdy», monopolu na informace. Proto věnuje tajná politická policie tolik úsilí boji proti papíru – popsanému a potlačenému jinými myšlenkami, názory a informacemi než oficiálními. Proto se v Československu vynakládá obrovské množství elektrické energie na rušení západních rozhlasových programů na osmdesátí vlnových rozsazích. Proto se mladí lidé nesmějí ve školách dovědět jinou než úřední «pravdu» o dějinách své země.

A proto jsou takovým nebezpečím pro režim lidé, kteří jsou schopni vyslovit a napsat jinou než oficiální «pravdu» o čemkoli, nebo tak už učinili. Proto je boj o monopol informací a na druhé straně snaha narušovat tento monopol v centru zápasu mezi režimem a opozicí.

Helsinky – desiluse a naděje

Mám ještě v živé paměti pocity, se kterými jsme v Československu četli na začátku srpna 1975 Závěrečný akt. Bylo to v předvečer jednoho dalšího výročí sovětské invaze a příkrý rozpor mezi proklamovanými principy a skutečností okupovaného a znásilněného Československa nám přímo vy-

rážel dech. Helsinský dokument nastavil zrcadlo abychom své rány viděli ještě zřetelněji, ať už jsme sáhli do kteréhokoli helsinského «košíku».

«... odmítnutí použití síly a vojenské okupace... zajištění suverenity a nezávislosti... právo svobodně si vybrat a rozvíjet svůj politický, ekonomický a kulturní systém... zabezpečení lidských práv a základních svobod jako životního faktoru míru, spravedlnosti a blahobytu».

Lze se divit, že jsme měli pocit, jakoby se nám tu někdo vysmíval? Samozřejmě Helsinkami nic neskončilo. Helsinky zatím nezastavily závody ve zbrojení; nebyla odstraněna obava Západu, zda Východ nechce učinit Západ závislým na své hospodářské prosperitě či neprospérité a přinutit jej tak, aby donekonečna poskytoval další úvěry nebo dokonce sanoval zaostávající východní hospodářství jen proto, aby si zajistil aspoň úroky ze svých úvěrů, nebo úroky z úroků.

Jasně se projevila snaha vnutit Západu vlastní interpretaci helsinského dokumentu s důrazem na uznání mocenského a vnitropolitického statu quo ve střední a východní Evropě, o který šlo vládám Východu asi především. Kdykoli zazní slovo kritiky proti projevům nsvobody a potlačování lidských práv na Východě, začnou se tamější vlády ohánět kyjem zásady o nevměšování do vnitřních záležitostí. Zásady nevměšování, jejich přijetí znamená ve skutečnosti konec Brežněvovy doktríny o právu na «bratrskou pomoc» a může do budoucna znemožnit opakování československé tragedie ze srpna 1968, snaží se zneužít ty režimy, které nejsou s to splnit závazek formulovaný v helsinské deklaraci principů jako «respektování lidských práv a základních svobod myšlení, svědomí, náboženství a přesvědčení».

Vývoj nedal za pravdu ani těm, kdo spojovali s Helsinkami přílišné iluze o rychlém pokroku v ozdravení evropského politického ovzduší, ale nepotvrdil *zatím* definitivně žádnou z obav, vyslovených odpůrci Helsinek. Nechci zde dělat bilanci; v průběhu tohoto roku se tohoto úkolu ujmou v souvislosti s bělehradskou poradou povolanější štáby expertů. Poukážu jen na několik skutečností. Je to především pozoruhodný fakt, že Helsinky a v jejich závěrečném aktu potvrzené Mezinárodní paktů o lidských právech vytvořily novou bázi pro hnutí za lidská a občanská práva. Právě v zemích střední a východní Evropy dostalo toto hnutí legitimitu a legální bázi, třebaže se to snaží vlády těchto států popírat a – jak ukazuje právě poslední vývoj v Československu, označují toto hnutí za subverzi, za protistátní činnost, pro kterou lze zatýkat, provádět domovní prohlídky, vyhazovat lidi z práce, vystěhovat z bytu, odejmout telefonní koncese a právo k používání osobního auta.

Aniž by to měly tyto vlády v úmyslu, podtrhují touto svou praxí nutnost, přímo na ni apelují, aby Závěrečný akt přes všechno pomocně rozdělování na «košíky» byl chápán jako nedělitelný dokument, jako komplex dvou vzájemně se podmiňujících principů – míru a svobody – pro státy, pro národy i jednotlivce.

Přínos helsinského dokumentu je také v tom, že pobízí k dalším otázkám. Jestliže se v něm státy Evropy zřikají použití síly, vojenské okupace, uznávají suverenity a nezávislost signatářů dohody,

znamená to, že to, co se stalo před pouhými sedmi let před podpisem dokumentu, je sankcionováno jako oprávněné?

Znamená uznání práva evropských národů na svobodný politický, hospodářský, sociální a kulturní rozvoj, že totalitní, nedemokratické policejní režimy mají právo bránit lidu ve vlastní zemi, aby on – jako společenství lidí s nezadatelným nárokem na základní lidská a občanská práva – rozhodl, v jakém politickém, hospodářském, sociálním a kulturním systému chce žít?

To jsou logické otázky z helsinského dokumentu i z vývoje po Helsinkách. Mír a svobodu v Evropě nelze oddělit. Mír a prosperitu v Evropě nelze zabezpečit, dokud v ní budou utlačované a nsvobodné národy, dokud nebudou zajištěna lidská práva lidské svobody v každé evropské zemi, dokud budou některým evropským národům vládnout policejní režimy podporované cizí velmocí.

Každé ohnisko nedemokratismu a nsvobody je současně potenciálním ohniskem neklidu v Evropě a koneckonců ohrožením evropského míru. Tuto skutečnost nelze obcházet mlčením.

Charta 77

Byla všudypřítomná v celém našem rozhovoru; a naštěstí se jí dostalo takové publicity, že se nemusím zabývat jednotlivostmi a můj komentář může být stručný.

Charta se stala zkušebním kamenem pro mnoho a pro mnohé. Ze strany organizátorů a účastníků hnutí to byl a nadále je pokus, zda je režim v československu ochoten přistoupit na dialog alespoň na té nejskromnější bázi. – Dosavadní reakce státních orgánů svědčí o tom, že nadále je režim rozhodnut řešit politické problémy země především policejními prostředky a že nemá jinou alternativu do budoucnosti než model «politiky», kterou praktikuje od dubna 1969. Je ovšem natolik prohnáný a zároveň perfidní, že persekuci účastníků hnutí Charta 77 prezentuje doma i světu jako zcela legální opatření proti špiónům a rozvratníkům, kteří údajně konspírují se západními «informačními centrály».

Přes mezinárodní závazky, které na tomto poli přijal, cítí se Chartou 77 natolik ohrožen, že riskuje být postaven mezinárodním veřejným míněním na pranýř.

Zbývá otázka, na který budeme mít ovšem odpověď nejspíš až za půl roku. Jak se vyrovná s persekucí obhájců lidských práv a svobod nejen v Československu, ale takřka ve všech zemích východního bloku diplomatická Evropa, představitelé těch zemí, které spolupodepsaly helsinskou dohodu a budou mít letos v létě úkol zhodnotit, jak jsou ustanovení Závěrečného aktu realizována?

Není na místě podceňovat tyto páky vlivu: Vlády států s nedemokratickými systémy jsou mimořádně citlivé na uznání své legitimity a proto jim mimořádně záleží na mezinárodní prestiži. S ohledem na světové veřejné mínění právě po Helsinkách učinily světovému veřejnému mínění jednu koncesi.

Na závěr několik slov k Chartě 77. Těch několik set lidí, kteří se podepsali pod Chartu 77, promluvílo z duše deseti milionům. Nemějte mi za zlé,

jako historik jsem zvyklý sahat pro srovnání do minulosti. Její mezinárodní ohlas a význam bych přirovnal k někdejšímu atentátu na Heydricha. Hnutím Charty 77 dali lidé v Československu znovu najevo, že se nesmířili s nesvobodou, že se chtějí svých lidských a občanských práv domáhat, i za cenu rizika, které je s tím spojeno. Bojím se o své přátele v Praze, protože vím, co to je bezmocnost tváří v tvář státní bezpečnosti a celému totalitnímu režimu. Ale mám tentýž pocit jako v srpnu 1968: zřítíla se na nás tehdy nebesa a naše sny o lidské budoucnosti byly zašlapány pásy sovětských tanků do prachu. Ale byl jsem hrdý na to, že patřím k tomuto lidu. I dnes jsem šťasten, že k nim patřím a že je mezi nimi tolik mých nejbližších přátel a kolegů.

(Uveřejněno v The Times, 13. dubna 1977 a v IN-DEX on censorship, č. 3 v květnu 1977).

Dobře sloužit- ale jak?

V prvních dvou číslech Světa motorů vyšla reportáž redaktora V. Měšťana pod názvem "5 tisíc není 16". Dobrá reportáž, i když vlastně nejde o nic zvláštního. Jistý pan Pečenka si dal v holickém autoservisu opravit škodovku. Předběžná cena byla 5.000, konečný účet zněl na 16.000. Zákazník se zdráhal zaplatit, zatelefonoval o svých starostech do Světa motorů. Tam mu poradili, aby složil na státním notářství ve prospěch autoopravny 16.000 Kčs. (Na základě takového potvrzení je opravná povinná opravený předmět vydat, což zákazníkovi umožňuje ho užívat a zároveň se domáhat svého práva vůči opravně). Načež reportér, technik a právník jeli s panem Pečenkou jako pozorovatelé k přebírání vozu. Vůz byl – pod různými záminkami – předán až druhý den, a mezitím opravná demontovala řadu náhradních dílů, zřejmě aby se "vešla" do původně odhadnuté ceny, při čemž si vůči vozu počínala poněkud – řekli bychom – hulvátsky.

Tedy typická "komunální kritika": nejvyšším kritizovaným funkcionářem je ředitel komunálu města Holic. A přece je tu něco nového: Měšťan nejen "pranířuje nešvary", ale věrně popisuje konflikt novinářů s mocí, ke kterému zde došlo: vyhazování, kontrolování občanských průkazů, zákaz fotografování, a hlavně neomalené lhaní, které je vlastně spíš výsměchem, protože lhář ani nestojí o to, aby mu obelhávaný uvěřil. Tihle lidé tobě, ubohý pisálku, klidně upřou nos mezi očima, a napiš si, co chceš. A zákazník, který novináře přivedl, je takřka před očima veřejnosti krutě potrestán: opouští servis s vozem, který má volant nakřivo a každou chvíli "zdechne", nemluvě o dlouhém soupisu závad, který pořídil technik.

Ještě se nebije po hubě, ale ta drzost zlodějí v autoservisech (a jejich kompliců v kontrolních orgánech), ta drzost je už gangsterská. Korupce se tu pevně usadila a ani se moc neschovává. V tomhle případě se možná něco uhraje, nezákonnost příliš bije do očí, ředitel komunálu lze snad příliš hloupě. Zákazník snad bude nějak odškodněn, někdo snad přijde o prémie. Ale bylo k tomu třeba tři chytrých, ostřílených chlapů od novin. Řadovému motoristovi je jasné: ty jsi bez šancí. Když přijdeš do servisu, zdvořile pozdravíš a vysolíš hned stovku (nebo dvě i tři, podle okolností), abys měl aspoň naději, že budeš jezdit.

Nejzajímavější je "dohra" v třetím čísle Světa motorů. Ředitel komunálu staví věc politicky: "Způsoby psaní, jak to užil v tomto článku redaktor Měšťan, odpovídají spíše metodám redaktorů buržoazních novin, než novin socialistického státu. V našem podniku nás navštívil ne jeden redaktor novin a časopisů a vždy jsme s nimi jednali slušně... Vždy však přišli ohlášení, uvedli problém..."

Co na to novináři? Jejich odpověď je podepsána "Redakce", jednotlivec se budto už neodváží nebo mu nebylo dovoleno vystoupit pod svým jménem. Odpověď trvá na základních faktech (předražení, porušování předpisů atd.) – a dost. Zato se na třech místech dovolává XIV. a XV. sjezdu a vyčítá pracovníkům servisu, že novináře neoslovují "soudruhu", nýbrž "pane"! Co se děje se soudními žalobami na podnik, o kterých se psalo v prvním čísle, jestli vůbec pan Pečenka jezdí a jak jezdí, o tom už nic. Zato perfektní závěr: "Jsme dělníci pera a nechceme nic jiného než dobře sloužit naší socialistické společnosti".

Měšťan tedy prohrál, poctivá novinářská kritika byla odražena primitivní politickou denunciací. Zase jednou. Kolikrát ještě?

© Palach Press, 1977

Z dopisů:

K našemu článku Liga proti bolševizmu píše nám čtenář z Prahy 3:

Někdy v roce 1958 jsem potkal na pražské ulici novináře Jiřího Sílu. Byl pobledlý, pohublý, už tehdy nemocný. Vyprávěl mi, jak ztratil místo a má stranické řízení, protože se v roce 1956 dožadoval svolání mimořádného sjezdu KSČ. «A víš, co vytáhli, zrovna dnes? Že prý jsem za války podepsal Ligu proti bolševizmu, což dokazuje, co jsem zas. – "Ale prosím vás, soudruzi", já na to, "vždyť přece víte, jak to tenkrát bylo, a kdo všechno podepsal. Treba i soudruh Josef Rybák, který dnes vede kulturní rubriku Rudého Práva (nebo to byly už Literární noviny? – pozn. pisatele)..."

«No jo, odušil předsedající soudruh. Ale on se taky podle toho chová».

Dodnes.